

بررسی تطبیقی نقش و تاثیر مناطق آزاد
در ایران و جهان

دکتر حبیب‌اله فصیحی^۱

پروفسور، ششگانه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی habibfasihi@yahoo.com

چکیده

در این مقاله پس از تعریف مناطق آزاد و و تشریح تاریخچه تاسیس این مناطق در ایران و جهان، انواع و نسل‌های مختلف مناطق آزاد تشریح شده و اهداف مختلف از ایجاد آنها بیان گردیده است. سپس به روش توصیفی - تحلیلی به مقایسه و ارزیابی عملکرد مناطق آزاد کشور با چند کشور منتخب آسیایی پرداخته شده است. نتایج حاصله حکایت از آن دارد که ایجاد مناطق آزاد تجربه آزموده شده موفق‌تری در نیل به اهداف مختلف توسعه‌ای بوده است. کشورهای مورد بررسی چون چین، سنگاپور، تایوان، ترکیه و امارات متحده عربی کارنامه موفق‌تری در این زمینه داشته و به‌ویژه از این طریق توانسته‌اند حجم قابل توجهی سرمایه خارجی جذب نموده، به بازارهای اشتغال گسترده‌ای دست یابند و ضمن جلب فناوری‌های پیشرفته، صادرات خود را وسعت بخشند. اما ایجاد این مناطق در کشور ما تاکنون موفقیتی به همراه نداشته و مناطق آزاد به بازار واردات کالاهای مصرفی قاچاق تبدیل شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: مناطق آزاد اقتصادی، توسعه اقتصادی، سرمایه‌گذاری خارجی، صادرات

مقدمه

در چند دهه اخیر تأسیس مناطق آزاد به عنوان یک تجربه موفق در توسعه اقتصادی و ابزاری در ایجاد تعادل و توازن در رشد مناطق و رفع محرومیت مورد توجه برنامه-ریزان و سیاستگذاران کشورها قرار گرفته است. با اینکه ادبیات مربوط، تشکیل نخستین مناطق آزاد را به قرن‌ها قبل نشانه می‌رود اما در حقیقت تا دهه ۱۹۶۰ مناطق آزاد اقتصادی در اقتصاد جهانی نقش چندانی ایفا نمی‌کردند. از این زمان انواع متعددی از آن‌ها در جای‌جای جهان اعم از کشورهای توسعه یافته و یا توسعه نیافته ایجاد شده و گسترش یافتند تا جایی که گفته می‌شود اکنون بیش از ۳۵۰۰ منطقه آزاد از انواع مختلف در بیش از ۱۳۵ کشور جهان تشکیل شده و سهم مهمی در اقتصاد جهانی، تجارت بین‌الملل و اشتغال بر عهده دارند.

ایجاد مناطق آزاد به عنوان تجربه‌ای موفق در سطح جهانی، هر سال کشورهای بیشتری را به تشکیل تعداد زیادتر و انواع متنوع‌تری از این مناطق به لحاظ کارکردی، کشانده است. اما بی‌گمان میزان موفقیت کشورها و حتی مناطق آزاد مختلف یکسان نبوده و چه بسا در کشورهایی چون ایران تشکیل مناطق آزاد اقتصادی از جهاتی آسیب‌زا نیز بوده‌اند. در نوشتار اخیر ضمن مروری بر مفهوم و تاریخچه تشکیل این مناطق، پراکندگی مناطق آزاد در مناطق مختلف جهان و کشورهای مختلف را تشریح نموده و ضمن ارزیابی کلی عملکرد آن‌ها، موضوع را در خصوص مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور خود مورد تحلیل و مقایسه قرار می‌دهیم.

مبانی نظری

در تبیین مفهوم مناطق آزاد خصیصه‌های متعددی بیان می‌شود، بی‌آنکه هر منطقه‌ای که در شمول این مناطق قرار گیرد الزاماً واجد تمامی این صفات و خصوصیات باشد. این موضوع دلیل اصلی تشتت در بیان آمار و اطلاعات مربوط به این مناطق است. چنان‌که به اعتقاد برخی محققان دارا بودن تنها یک ویژگی از مشخصات متعدد مربوط به این

مناطق کافی است تا آن را در ردیف مناطق آزاد محسوب داریم، هر چند دیگر ویژگی‌ها در مورد آن مصداق نداشته باشد. در مقابل برخی دیگر مجموعه شرایطی را در شمول مناطق در ردیف مناطق آزاد مد نظر قرار می‌دهند. همچنین عبارات و مفاهیمی که طی زمان و به وسیله کشورهای مختلف برای مناطق آزاد به کار گرفته شده‌اند یکسان نبوده و به همین دلیل با وجود شباهت نسبی در مفهوم، در کشورهای مختلف اصطلاحات گوناگونی برای منطقه آزاد مطرح شده‌اند که برخی از آنها عبارت‌اند از: منطقه آزاد گمرکی^۱، منطقه پردازش صادرات معاف از گمرک^۲، منطقه آزاد صادرات^۳، منطقه اقتصادی ویژه^۴، منطقه آزاد پردازش صادرات^۵، منطقه پردازش صادرات^۶، منطقه تجارت خارجی^۷، منطقه آزاد اقتصادی^۸، منطقه تولید آزاد^۹، منطقه آزاد تجاری^{۱۰}، منطقه آزاد^{۱۱}، منطقه پردازش صادرات صنعتی^{۱۲}، منطقه بنگاه‌های مشترک^{۱۳}، ماکیلادورا^{۱۴}، منطقه ممتاز صادراتی^{۱۵}، منطقه تجاری معاف از مالیات^{۱۶}، منطقه آزاد مالیاتی^{۱۷} و منطقه کارفرمایی مشترک^{۱۸}.

از میان تعاریف متعددی که برای مناطق آزاد وجود دارد به دو تعریف بسنده می‌کنیم. مطابق تعریفی که در کنوانسیون کیوتو ارائه شده «منطقه آزاد بخشی از سرزمین

1. Custom fee zone
2. Free export processing zone
3. Export free zone
4. Special economic
5. Export processing free zone
6. Export processing zone
7. Foreign trade zone
8. Free economic zone
9. Free production zone
10. Free trade zone
11. Free zone
12. Investment promotion zone
13. Joint enterprise zone
14. Maquiladora
15. Privileged export zone
16. Tax free trade zone
17. Tax free zone
18. Zone of joint entrepreneurship

یک کشور است که کالای عرضه شده در آن از شمول قوانین آن کشور خارج بوده و کنترل‌های متداول بر ورود و خروج کالاها اعمال نمی‌گردد». بانک جهانی نیز دو گونه منطقه آزاد تجاری و منطقه آزاد پردازش صادرات را تعریف می‌کند: «منطقه آزاد تجاری، قلمروی از یک کشور است که غالباً در داخل یا نزدیک یک بندر واقع شده است و در آن تجارت آزاد با سایر نقاط جهان مجاز شناخته می‌شود. کالاها را می‌توان بدون پرداخت حقوق و عوارض گمرکی از این منطقه خارج و یا به آن وارد نمود و یا برای مدتی در انبار ذخیره و در صورت لزوم بسته‌بندی مجدد کرد». در منطقه آزاد پردازش صادرات، علاوه بر تسهیلات منطقه آزاد تجاری؛ ابنیه و خدمات مورد نیاز جهت تولید (تبدیل مواد خام و کالاهای واسطه‌ای وارداتی به محصولات نهایی) با هدف صدور آنها و یا فروش در بازارهای داخلی (به شرط پرداخت حقوق و عوارض گمرکی معمول) فراهم می‌گردد. تسهیلات این‌گونه مناطق معمولاً جهت جذب سرمایه‌گذاری برای توسعه صنعتی است و اغلب با مشوق‌های دیگر نیز همراه است (مقدسی، ۱۳۸۹).

برخی اعتقاد دارند که نخستین منطقه آزاد جهان در یونان و روم باستان شکل گرفت و از این‌رو بنادر چالیس و پیرائوس در یونان که با دیوارهای دفاعی محصور شده بودند و نیز بندر دلاس در روم را اولین مناطق آزاد تجاری می‌دانند که با هدف افزایش حجم مبادلات تجاری با مصر، یونان، سوریه، شمال آفریقا و آسیا بوجود آمده بودند. بعد از این به بنادر آزاد دیگری چون جنوا، ونیز و جبل الطارق می‌رسیم که وظایفی همانند مناطق آزاد داشته‌اند (محمدی الموتی، ۱۳۷۳: ۴).

در دوره معاصر چند نسل از مناطق آزاد ظهور یافته و عناوین و رسالت‌های گوناگونی داشته‌اند. اولین نسل از این مناطق دارای رسالت تجاری بود و نخستین بار در سال ۱۸۸۸ میلادی در بندر هامبورگ به اجراء درآمد. رفع موانع و محدودیت‌های تجاری در این بندر که بعدها به کل شهر هامبورگ گسترش یافت سبب رونق و شکوفایی این منطقه شد به طوری که کشورهای دیگر نیز به الگوبرداری از این منطقه

و قوانین خاص آن پرداختند. پس از جنگ جهانی دوم، دومین و سومین نسل مناطق آزاد با محدودیت ایجاد صنایع و انجام خدمات شکل گرفت. بنادر جنوا در ایتالیا و روتردام در هلند از نمونه‌های این نسل هستند. کارخانجات بزرگ که علاوه بر منابع اولیه و نیروی کار ارزان قیمت، به دنبال رهایی از مقررات گمرکی بودند، در این مناطق مستقر شدند و با ایجاد کلونی‌های زنجیره‌ای، ضمن کاهش هزینه‌ها به تولید کالاهای ارزان قیمت پرداختند. همچنین ارائه خدمات بازرگانی به‌عنوان خدمات جدایی‌ناپذیر مناطق آزاد با پشتوانه تولید ارزان، رونق بیشتری یافت. ویژگی‌های منحصر به فرد این مناطق باعث شد تا ظرف یک دهه، مناطق آزاد با این رسالت، در سرتاسر جهان گسترش و توسعه یابند و کارکردهای متفاوتی را بسته به توان سرزمین اصلی ایفاء کنند. برای مثال این‌گونه مناطق در کشورهای کمتر توسعه یافته یا در حال توسعه، ابزاری برای جذب صنایع صادراتی خارجی، سرمایه و فناوری و ایجاد اشتغال بودند و در کشورهای توسعه یافته، راهبردی برای کاهش قیمت تولید به منظور افزایش قدرت رقابت در بازار جهانی به شمار می‌رفتند. مناطق پردازش صادرات^۱ حاصل تفکر این دوره طلایی است که در آسیا برای اولین بار در بندر کاندلا در هند و بندر کائوهسیونگ تایوان ایجاد شدند.

نسل چهارم مناطق آزاد در اواخر سال‌های دهه ۱۹۷۰ تکامل یافت. در پی توسعه سیاسی و اقتصادی جهان و انقلاب فناوریانه، نسل جدید مناطق آزاد از مناطق خدماتی صنعتی به مناطق آزاد بر پایه دانش به‌مانند پارک‌های صنعتی علمی تحقیقاتی ارتقاء پیدا کردند. تشکیل این‌گونه مناطق آزاد از آمریکا شروع شده و سپس به دیگر کشورهای دنیا گسترش یافت. به منظور ارتقاء توان صنایع با فناوری بالا و همچنین تجاری‌سازی یافته‌های فنی، برخی مناطق شهرها یا حومه آن‌ها که شامل تعداد بیشتری از مراکز تحقیقاتی و دانشگاه‌ها بودند (مجموعه‌ای متمرکز از علم، فناوری، نیروی کار دانش‌آموخته و سرمایه) به عنوان مناطق مناسب حیات صنایع فناوری انتخاب شدند و

1. Export Processing Zone

با ارائه تسهیلات و امتیازات ویژه، امکان مناسب رشد و ترقی این صنایع را فراهم ساختند. پارک تحقیقاتی استنفورد، هسینچو تایوان و شهر علم و فناوری تیسوکابا در ژاپن از مثال‌های این نوع مناطق هستند.

نسل پنجم مناطق آزاد واجد مجموعه‌ای از تمامی کارکردهایی بودند که تاکنون در دوره توسعه مناطق آزاد تعریف شده و به همین دلیل منطقه ویژه اقتصادی جامع^۱ نامیده شدند. به این معنی که فعالیت‌های تکامل‌یافته صنعتی، تجاری و خدماتی بر پایه دانش در این مناطق شکل گرفت. از خصوصیات این مناطق، وسعت جغرافیایی، قوانین و امتیازات خاص برای فعالان اقتصادی، اهداف چند منظوره و جامع، کامل‌کننده زنجیره‌های صنعتی سرزمین اصلی و آمایش سرزمین مناسب برای فعالیت می‌توان نام برد. مانائوس برزیل، هنگ کنگ، سنگاپور و باهاماس نمونه‌های شناخته شده این مناطق هستند.

ششمین نسل دارای رسالت «هم‌پیوندی منطقه‌ای در تعامل با سرزمین اصلی مبتنی بر آموزه همگرایی اقتصادی منطقه‌ای برای کسب درآمد ارزی و ایجاد ارزش افزوده» بودند و مناطق آزاد اقتصادی فرامرزی^۲ نامیده شده‌اند که هر دو مفهوم منطقه آزاد اقتصادی و همگرایی اقتصادی منطقه‌ای را در بردارد. دولت‌های همجوار، این‌گونه مناطق را در یک محدوده فرامرزی با ساختار اداری پیشرفته و سازمان‌یافته بر مبنای همکاری، شکل می‌دهند (گانگون^۳، ۲۰۰۳: ۲۶).

با این توصیفات باید اذعان داشت که نخستین منطقه آزاد تجاری که هدف تأسیس آن تا حدی با هدف‌های مناطق آزاد به مفهوم جدید آن تطابق دارد بندر هامبورگ (آلمان) است. موفقیت چشمگیر بندر آزاد هامبورگ، ایجاد مناطق آزاد دیگر را به‌ویژه در اروپا باعث شد. کپنهاک (دانمارک) در سال ۱۸۹۴، دانزیگ (لهستان) در سال ۱۸۹۹ و بندرهای مالمو (سوئد)، هانگو (فنلاند)، فیدم و تریست

1. Comprehensive Free Economic Zone
2. Cross Boarder Economic Zone
3. Guangwen

(اتریش) در اروپا، سنگاپور، هنگ کنگ و ماکائو در آسیا در زمره بنادر آزادی بودند که به تدریج تا قبل از جنگ جهانی دوم ایجاد شدند. به طور کلی تفکر حاکم بر مناطق آزاد در قبل از جنگ دوم جهانی در انبارداری، انتقال کالا از یک وسیله نقلیه به وسیله دیگر، صدور مجدد کالا و در یک جمع بندی کلی در تجارت خلاصه می‌شد.

در ادبیات مناطق آزاد، در سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم منطقه آزاد شانون (ایرلند) را که در سال ۱۹۵۹ برپا شد به عنوان اولین منطقه آزاد به مفهوم امروزی آن می‌شناسند. زیرا برای اولین بار جذب سرمایه خارجی، انتقال تکنولوژی و ایجاد اشتغال از هدف‌های عمده آن محسوب شده بود. در آسیا اولین منطقه صادرات کاندلا بود که در سال ۱۹۶۵ در هند تأسیس شد. اندکی بعد تایوان در سال ۱۹۶۶ به ایجاد منطقه پردازش کائونسیونگ و کره جنوبی در سال ۱۹۷۰ به تأسیس منطقه پردازش صادرات ماسان مبادرت کردند. هر دو کشور کره جنوبی و تایوان در اواخر دهه ۱۹۵۰ و دهه ۱۹۶۰ ایجاد صنایعی را که به توسعه صادرات محصولات آن‌ها منجر می‌شد قوت بخشیدند. آن‌ها هنگامی به این اقدامات دست زدند که هنوز سایر کشورهای در حال توسعه آسیا، استراتژی جایگزینی واردات را به شدت دنبال می‌کردند. در دهه ۱۹۷۰ تغییرات شدید در خط مشی توسعه بسیاری از کشورهای قاره آسیا صورت گرفت. بدین ترتیب که سیاست جایگزینی واردات را رها کرده و به سیاست توسعه صادرات روی آوردند. بدین ترتیب مناطق پردازش صادرات در مالزی، سریلانکا، تایلند و فیلیپین نیز مانند کشورهای دیگر شکل گرفت. حتی کشورهایی مانند هند، پاکستان و اندونزی که هنوز از سیاست‌های حمایتی (بخش داخلی) دست برداشته بودند، به منظور توسعه صادرات خود به تأسیس مناطق پردازش صادرات همت گماردند.

اما در کشور ما شاید بتوان نقطه شروع ایجاد مناطقی شبیه به مناطق آزاد را از اسفندماه ۱۳۴۹ دانست که قانونی با عنوان «قانون معافیت از حقوق و عوارض گمرکی کالاهایی که به منظور استفاده، مصرف و فروش وارد بعضی از جزایر خلیج فارس

جزایر خلیج فارس که مقتضی بداند، کلیه کالاهایی را که به منظور مصرف، استفاده و فروش در فروشگاه‌ها وارد می‌شوند، از پرداخت حقوق و عوارض گمرکی، سود بازرگانی، حق انحصار، عوارض مختلف و حق ثبت سفارش معاف نماید.

در سال ۱۳۵۹ به موجب مصوبه شورای انقلاب کلیه امتیازات مزبور، در مورد کالاهای وارده به جزیره کیش برقرار شده و به این ترتیب جزیره کیش از بخشی از امتیازات یک منطقه آزاد برخوردار گردید. در بهمن‌ماه سال ۱۳۶۸ هنگام تهیه و تصویب قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، به موجب تبصره ۱۹، به دولت اجازه داده شد که حداکثر در سه نقطه از نقاط مرزی کشور، مناطق آزاد تجاری-صنعتی تأسیس نماید. هیات وزیران در تاریخ ۱۳۶۹/۱۱/۷ جزیره قشم و در ۱۳۷۰/۲/۱۸ محدوده‌ای از خلیج چابهار را به عنوان منطقه آزاد تجاری اعلام کرد. سازمان منطقه آزاد ارس در تاریخ ۱۳۸۲/۶/۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و در اواخر شهریورماه ۱۳۸۳ آغاز به کار نمود. منطقه آزاد اروند در ۱۳۸۳/۵/۴ فعالیت خود را به طور رسمی آغاز کرد. منطقه آزاد تجاری-صنعتی انزلی در سال ۱۳۷۵ به عنوان منطقه ویژه اقتصادی شروع به فعالیت کرده و از سال ۱۳۸۳ به صورت منطقه آزاد درآمد است و بالاخره تشکیل منطقه آزاد ماکو نیز بنا به مصوبه مورخ ۱۳۸۹/۵/۲۴ بوده است.

علاوه بر مناطق آزاد تجاری - صنعتی در کشور ما ۳۰ منطقه نیز با عنوان مناطق ویژه اقتصادی^۱ فعالیت دارند که عبارت‌اند از: یزد، سیرجان، سرخس، بندر شهید

۱. برخی از مهم‌ترین تفاوت‌های مناطق آزاد و ویژه را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

معافیت مالیاتی به مدت ۱۵ سال در مناطق آزاد وجود دارد و در مناطق ویژه اقتصادی تخفیف مالیاتی طبق مقررات داخل کشور است.

خرده فروشی کالا در مناطق ویژه اقتصادی فقط برای اتباع خارجی امکان‌پذیر است. لیکن در مناطق آزاد خرده فروشی برای اتباع خارجی و داخلی امکان‌پذیر می‌باشد.

مقررات روادید برای اتباع خارجی در مناطق ویژه بر اساس ضوابط داخل کشور است ولی در مناطق آزاد روادید در مرزهای ورودی اعطاء می‌شود.

مقررات کار و بیمه اجتماعی در استخدام اتباع خارجی در مناطق آزاد تابع مقررات خاص مناطق می‌باشد ولی در مناطق ویژه اقتصادی تابع مقررات داخل کشور است.

رجایی (هرمزگان)، بوشهر، بندر بوشهر، امیرآباد (مازندران)، کشتی‌سازی خلیج فارس (هرمزگان)، خلیج فارس (هرمزگان)، لرستان، سلفچگان (قم)، پیام (البرز)، ارگ جدید (کرمان)، پتروشیمی (خوزستان)، عسلویه (بوشهر)، شیراز، زرندیه (مرکزی)، جازموریان (کرمان)، لامرد (فارس)، سمنان، دامغان، مهران (ایلام)، اسلام‌آباد غرب (کرمانشاه)، شهرکرد، نوشهر، بندرامام خمینی، رفسنجان و دوغارون (خراسان رضوی). کشورهای مختلف از تشکیل مناطق آزاد اهداف مختلفی را دنبال نموده‌اند که برخی از آن‌ها از این قرار هستند:

۱. **ایجاد و کسب درآمد ارزی**: کسب درآمد ارزی از مهم‌ترین اهدافی است که با تاسیس مناطق آزاد دنبال می‌شود. ایجاد درآمد ارزی در واقع تابع صادرات کالا و عملکرد صنعت جهانگردی است.

۲. **جذب سرمایه‌های خارجی**: سرمایه‌گذاری خارجی از عوامل مهم در تحرک اقتصادی و افزایش صادرات کشورهاست. جذب سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد با انگیزه تحرک و شکوفایی محصولات تولیدی کشورها و تسریع در گسترش فرآیند توسعه صنعت و فن آوری می‌باشد.

۳. **انتقال تکنولوژی**: انتقال تکنولوژی فرآیندی پویا به منظور انتقال ظرفیت‌های فنی از خارج است. دستیابی به این هدف معمولاً با روش‌های زیر انجام می‌شود:

۱-۳. مالکیت خارجی یا سرمایه‌گذاری خارجی: در این زمینه شخصی حقوقی با مالکیت خارجی به تاسیس شرکتی در کشور میزبان یا منطقه آزاد مبادرت می‌کند. سرمایه‌گذاری معمولاً به صورت مجموعه‌ای کامل مشتمل بر کالاهای سرمایه‌ای، حق مالکیت معنوی، حق علامت تجاری، نام تجاری، دانش فنی مربوط به اختراع و انتقال تجربیات و مهارت‌های مربوط در سازمان، مدیریت و بازاریابی است.

۲-۳. سرمایه‌گذاری مشترک: این نوع سرمایه‌گذاری در قالب همکاری‌های تجاری و بازرگانی بین سرمایه‌گذاران خارجی و شرکت‌های داخلی در شکل‌های متنوع انجام می‌شود. سرمایه‌گذاری مشترک از متعارف‌ترین و مؤثرترین روش‌های انتقال تکنولوژی

در مناطق آزاد است که همواره با خود، مهارت‌های مدیریتی، دانش سازمانی و تجربیات بازاریابی به همراه می‌آورد.

۳-۳. تحت لیسانس و انواع آن مانند بیع متقابل: تحت لیسانس یعنی محصول به‌طور مستقیم توسط شرکت مورد نظر تولید نشده و فقط بر تولید آن نظارت می‌شود. این نظارت ایجاب می‌کند که تجهیزات و فناوری لازم از سوی برند ناظر در اختیار تولیدکننده تحت لیسانس قرار داده شود. در بیع متقابل نیز چنین ضرورتی اتفاق می‌افتد چنانچه در این نوع قرارداد، ماشین‌آلات، تجهیزات تولیدی یا یک کارخانه کامل از سوی یک عرضه‌کننده به کشور دیگری صادر می‌گردد و در مقابل، محصولاتی که به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم به‌وسیله همین تسهیلات تولید شده بابت تمام یا بخشی از بهاء این تسهیلات، در مدت زمان معینی دریافت می‌شود.

۳-۴. فروش تکنولوژی

۴. ایجاد اشتغال: ایجاد اشتغال و فرصت‌های شغلی در مناطق آزاد، یکی از هدف‌های اساسی برنامه‌ریزی اقتصادی بلند مدت کشورها بوده که همواره برای ایجاد آن و کاهش بیکاری به عنوان یکی از راهکارهای اساسی این مناطق به منظور افزایش در کیفیت اشتغال مخصوصاً در قالب دستمزدها، مهارت‌ها و شرایط نیروی کار پیگیری می‌شود.

۵. تربیت نیروی انسانی و ارتقاء مهارت‌های شغلی و مدیریتی: تربیت نیروی انسانی متخصص از دیگر اهداف مهم ایجاد مناطق آزاد است که در پی انتقال تکنولوژی به دست می‌آید. این شاخص نیازمند تدابیر و سازماندهی مشخص و برنامه‌ریزی شده برای آموزش و تحقیقات در زمینه آموزش‌های عملی و کاربردی است. تاسیس دانشگاه در مناطق آزاد می‌تواند در راستای به بارنشستن این موضوع حائز اهمیت باشد. به همین دلیل می‌توان با فراهم کردن شرایطی از فرصت‌های موجود در مناطق آزاد برای ارتقاء سطح مهارت‌های تخصصی و مدیریتی استفاده کرد.

۶. ایجاد پیوندهای صنعتی میان صنایع مناطق آزاد تجاری و صنعتی و اقتصاد

ملی: از جمله آثار قابل توجه مناطق آزاد، فراهم آوردن انواع پیوندها و ارتباط‌های مفید

با اقتصاد داخلی است. این پیوندها را می‌توان به دو دسته ارتباط پسر و ارتباط پیشرو تقسیم کرد. اولین نوع از این پیوندها شامل استفاده از مواد اولیه داخلی و همکاری با بنگاه‌های داخلی است. ارتباط پیشرو، نوع دوم از پیوند مناطق آزاد با اقتصاد داخلی است که در قالب فروش بخشی از تولیدات مناطق آزاد به بازار داخلی صورت می‌گیرد. نمونه‌های این پیوندها بین اقتصاد داخلی و مناطق آزاد و برعکس را می‌توان در مناطق آزاد ایری و ماسان در کره جنوبی و همچنین در بندر هامبورگ آلمان یافت. اغلب این مناطق توانسته‌اند با جذب سرمایه‌های خارجی و داخلی از طریق انتقال مؤثر دانش فنی و تکنولوژی پیشرفته در بستر یک استراتژی مناسب و زمان‌بندی شده توسعه صادرات، از یک سو ارتباطات پسر و پیشرو مناسبی با اقتصاد داخلی برقرار سازند و از سوی دیگر با افزایش صادرات، درآمدهای ارزی و اشتغال را افزایش داده و مازاد حساب جاری کشور را فزونی بخشند.

۷. نفوذ در بازارهای خارجی: یکی از ابزارهای مهم برای رشد و توسعه اقتصادی کشورها، تولید حرفه‌ای و ورود به بازارهای جهانی و بهره‌گیری از مزایای نسبی است. این موضوع به ویژه از مسایل مهمی است که هدف از جذب سرمایه گذاری خارجی را برای به دست آوردن سهمی از بازار جهانی توجیه می‌کند. تا جایی که اگر اقتصاد مناطق آزاد نتوانند حاصل بسترسازی و فعالیت‌های خود را با بازارهای جهانی پیوند بزنند، قابل شکست هستند.

۸. توسعه منطقه‌ای: پاره‌ای کشورها چون هند در کنار اهداف دیگر، هدف رفع محرومیت و توسعه منطقه‌ای را نیز از ایجاد برخی مناطق آزاد در کشور خود دنبال نموده‌اند.

۹. افزایش توان رقابتی: اتحادیه آ.سه.آن یکی از اهداف ایجاد مناطق آزاد را ایجاد وحدت و افزایش توان کشورهای عضو در رقابت با رقبای قدرتمندی چون اتحادیه اروپا ذکر نموده است.

۱۰. جذب نقدینگی‌های سرگردان داخلی و کمک به مهار تورم (خلیلی، ۱۳۹۳).

تحلیل پراکندگی و عملکرد مناطق آزاد جهان

در اواخر سال ۱۹۶۰ تنها ۹ کشور جهان واجد مناطق آزاد بودند. تعداد کشورهای دارنده مناطق آزاد از آن پس به سرعت افزایش پیدا کرد به طوری که در سال ۱۹۷۴ تعداد این کشورها به ۲۰ کشور، در سال ۱۹۷۹ به ۲۹ کشور و در سال ۱۹۸۴ به ۴۶ کشور رسید (شادی‌طلب، ۱۳۷۰: ۱۴۴). در سال ۱۹۸۴، ۳۴۴ منطقه آزاد در دنیا وجود داشت و ۱۱۰ منطقه نیز در دست احداث بود (همان: ۱۴۲). در سال ۱۹۹۰، ۲۰۰ منطقه آزاد در ۶۰ کشور جهان فعالیت می‌کردند. در همین سال در آسیا ۹۴ منطقه آزاد، در امریکای لاتین ۷۹ منطقه آزاد و در کشورهای افریقایی ۲۲ منطقه آزاد وجود داشته است (خسروی، ۱۳۷۴: ۱۱۱). در سال ۲۰۰۶ در ۱۳۰ کشور جهان، افزون بر ۳۵۰۰ منطقه آزاد فعالیت می‌نمودند (سلا، ۲۰۱۲: ۳). منابع دیگر تعداد مناطق آزاد در سال ۲۰۰۷ را بیش از ۳۰۰۰ منطقه در ۱۳۵ کشور جهان ذکر کرده‌اند که در مجموع ۵۰۰ میلیارد دلار ارزش افزوده مرتبط با تجارت و ۶۸ میلیون شغل مستقیم داشته‌اند (گروه بانک جهانی^۲، ۲۰۰۸: ۷). همچنین ارزش صادرات از این مناطق بیش از ۶۰۰ میلیارد دلار و تعداد شغل‌های مستقیم و غیرمستقیم مرتبط تا رقم ۵۰۰ میلیون شغل نیز قید شده است (احیایی، ۱۳۹۰: ۱۰).

در سال ۱۹۷۰ در مجموع مناطق آزاد حدود یک میلیون شغل ایجاد و ۶ میلیارد دلار صادرات انجام شده بود. در سال ۱۹۷۵، ۲۹ کشور جهان ۶۶۵ منطقه آزاد داشته‌اند و در آن‌ها ۸۰۰ هزار شغل ایجاد شده بود. در سال ۲۰۰۶ تعداد این کشورها به ۱۳۰ کشور و تعداد مناطق آزاد به ۳۵۰۰ منطقه با ۶۶ میلیون شغل بالغ گردید که تنها ۴۰ میلیون شغل از آن‌ها به چین تعلق داشت (سلا، ۲۰۱۲: ۳).

تا سال ۲۰۰۷، ۱۱۹ کشور از کشورهای توسعه نیافته دارای ۲۳۰۱ منطقه آزاد بوده‌اند و از این تعداد ۹۹۱ منطقه آسیا و اقیانوسیه و ۱۸۷ منطقه مربوط به چین تعلق

داشتند. همچنین ویتنام، کشورهای امریکای مرکزی و جنوبی، آسیای مرکزی و اروپای مرکزی و شرقی، خاورمیانه و شمال افریقا، و کشورهای حاشیه صحرای بزرگ در افریقا به ترتیب ۱۸۵ منطقه، ۵۴۰ منطقه، ۴۴۳ منطقه، ۲۱۳ منطقه و ۱۱۴ منطقه را به خود اختصاص داده‌اند (گروه بانک جهانی، ۲۰۰۸: ۲۷). در همین سال در ایالات متحده ۲۲۶ منطقه آزاد، در انگلستان ۷ منطقه آزاد و ۵۵ منطقه سرمایه‌گذاری مشترک، در استرالیا ۱۰ منطقه توسعه فناوری، در دانمارک ۱۰ منطقه آزاد، در فرانسه ۲ منطقه آزاد و ۸۵ منطقه سرمایه‌گذاری مشترک، در آلمان ۸ منطقه آزاد، در ژاپن ۲۲ منطقه آزاد، در یونان ۳ منطقه آزاد، در پرتغال، فنلاند، ایسلند و ایرلند ۲ منطقه آزاد، در اسپانیا ۴ منطقه آزاد و یک منطقه ویژه صنعتی، در جمهوری مالت یک منطقه آزاد و ۱۰ منطقه ویژه صنعتی، در هر کدام از کشورهای سوئد، سوئیس و ایتالیا ۴ منطقه آزاد و بالاخره در کانادا یک منطقه آزاد فعالیت می‌نموده‌اند (همان: ۱۳).

میزان اشتغال مستقیم ایجاد شده در مناطق آزاد قسمت‌های مختلف جهان و میزان صادرات صورت گرفته از این مناطق در سال ۲۰۰۷ به شرح جدول ۱ بوده است.

جدول ۱. میزان اشتغال مستقیم و میزان صادرات از مناطق آزاد در سال ۲۰۰۷

منطقه	شغل		صادرات	
	تعداد (میلیون شغل)	درصد از کل اشتغال	مقدار (میلیون دلار)	درصد از کل صادرات
آسیا و اقیانوسیه	۶۱,۰۸۹	۲,۳	۵۱۰,۶۶۶	۴۱
قاره امریکا	۳,۰۸۴	۱,۱۵	۷۲۶۳۶	۳۹
مرکز و شرق اروپا و آسیای مرکزی	۱,۵۹۰	۰,۰۰۱	۸۹۶۶۶	۳۸
خاورمیانه و شمال افریقا	۱,۴۵۸	۱,۵۹	۱۶۹۶۵۴	۳۶,۴
کشورهای حاشیه صحرای افریقا	۱,۰۴	۰,۲	۸۶۰۵	۴۸,۷
کل جهان	۶۸,۴۴۱	۰,۲۱	۸۵۱۰۳۲	۴۰,۸

ماخذ: گروه بانک جهانی، ۲۰۰۸: ۳۶

همچنین میزان اشتغال مستقیم ایجاد شده و صادرات انجام شده از مناطق آزاد کشورهای منتخب در سال ۲۰۰۷ در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. میزان اشتغال مستقیم و صادرات از مناطق آزاد در کشورهای منتخب در سال ۲۰۰۷

کشور	تعداد (هزار شغل)	صادرات (میلیون دلار)	کشور	تعداد (هزار شغل)	صادرات (میلیون دلار)
چین	۵۰۰۰۰	۱۴۵۰۰۰	هندوراس	۳۵۴	-
اندونزی	۶۰۰۰	-	هنگ کنگ	۳۳۶	۱۰۱۵۰۰
مکزیک	۱۳۰۰	۱۰۶۷۸	تونس	۲۶۰	۲۰۵۴۴
ویتنام	۹۵۰	-	کره جنوبی	-	۳۰۶۱۰
پاکستان	۸۸۸	-	بنگلادش	-	۱۱۷۱۶
امارات متحده	۵۵۲	-	ایرلند	-	۸۲۵۰۰
فیلیپین	۵۴۵	۳۶۴۷۸	چک	-	۶۸۶۲۶
افریقای جنوبی	۵۳۵	-	هند	-	۴۹۰۰۰
تایلند	۴۵۲	-	الجزایر	-	۳۹۴۲۳
اوکراین	۳۸۷	-	آرژانتین	-	۳۶۴۷۸
مالزی	۳۶۹	-	مکزیک	-	۱۰۶۷۸
لیتوانی	۳۶۹	۱۱۴۰۴	ایران	-	۸۷۲۸۹

ماخذ: گروه بانک جهانی، ۲۰۰۸: ۳۶ و ۲۷

چین در سال ۱۹۷۸ تاسیس مناطق آزاد را با پنج مورد آغاز کرد. در سال ۱۹۸۴ چهارده منطقه دیگر به آن افزوده شد. از سال ۱۹۹۲، چین تصمیم گرفت گروهی از شهرهای مناطق خود را به مناطق آزاد تبدیل کند. به همین جهت در برخی شهرهای بزرگ و متوسط ۱۵ منطقه تجارت آزاد و ۴۹ منطقه اکتشاف فنون اقتصادی کشوری و

۵۳ منطقه اکتشاف صنایع فنون عالی و جدید تاسیس شده است که همگی حالت‌های گوناگون مناطق آزاد هستند. (ابطحی، ۱۳۹۲). در سال ۱۹۹۴ تولید ناخالص داخلی ۵ منطقه آزاد فوق با ۲۲/۶ درصد رشد نسبت به سال پیش از آن به ۱۷/۸ میلیارد دلار رسیده و حجم کل صادرات و واردات این مناطق از مرز ۵۲/۸ میلیارد دلار گذشت که ۲۵ درصد رشد در یک سال را نشان می‌داد. در این سال ۴۹۲۵ شرکت سرمایه‌گذار خارجی با سرمایه‌ای در حدود ۸/۸ میلیارد دلار وارد عرصه فعالیت شدند و نیز تولید ناخالص داخلی مناطق آزاد ساحلی با رشد ۱۶/۶ درصد به حدود ۸۰ درصد تولید ناخالص داخلی چین رسید و ۶۷ درصد از تولیدات چین به این مناطق اختصاص یافت (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۵: ۴). تا سال ۲۰۰۶ در مجموع ۱۶۴ منطقه آزاد تجاری صنعتی در چین ایجاد شده بود، ۴۰ میلیون نفر به کار گمارده شده، حدود ۴۴ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری صورت گرفته، ۴۵۶۸۹۲ بنگاه اقتصادی مستقر شده و حدود ۸۸ درصد صادرات کالایی چین در سال ۲۰۰۲ از این مناطق صورت گرفته بود (التجایی، ۱۳۸۸: ۱۹۷). یکی از موفق‌ترین مناطق آزاد این کشور شنزن است که در سال ۱۹۹۰ تاسیس شده است. بورس شنزن یکی از سریع‌ترین بورس‌های دنیاست که سرعت آن (۳۷۳ درصد) حتی از سرعت بورس نیویورک (۲۶۹ درصد) نیز زیادتر است. دفاتر ۲۰ شرکت نخست حمل‌ونقل دریایی جهان در این شهر مستقر شده و این بندر را به چهارمین بندر بزرگ کانتینری جهان تبدیل نموده‌اند. رشد چشمگیر اقتصادی، شنزن را که در دهه ۷۰ تنها یک دهکده کوچک ماهیگیری بود به یک شهر ۴ میلیون نفری مبدل ساخته است (احیایی، ۱۳۹۰: ۱۲).

در ۷ کشور امریکای مرکزی شامل کاستاریکا، السالوادور، گواتمالا، هندوراس، نیکاراگوئه، پاناما و جمهوری دومینیکن در سال ۲۰۱۱ در مجموع ۱۶۵ منطقه آزاد وجود داشته که ۵۰۶۲ شرکت در آن‌ها فعالیت می‌نمودند. این مناطق آزاد ۳۹۶۵

میلیون دلار سرمایه خارجی جذب کرده، ۱۲۷۸۲ میلیون دلار صادرات داشته و ۵۱۸۵۶۸ شغل ایجاد نموده بودند (سلا، ۲۰۱۲: ۲۶).

مدیران اقتصادی ترکیه در اواسط دهه ۱۹۸۰ به فکر تاسیس مناطق آزاد افتادند و قوانین آن را نوشتند. مرسین و آنتالیا به عنوان نخستین مناطق آزاد ترکیه در ۱۹۸۸ شکل گرفتند و پس از آن دیگر مناطق آزاد (ترابزون، منطقه آزاد چرم استانبول، ماردین، آناتولی، بورسا و...) تاسیس شدند. برگزاری هفدهمین کنفرانس مناطق آزاد و فرآوری صادرات در سال ۱۹۹۷ در استانبول، نقطه جهش تجارت آزاد ترکیه و زمینه‌سازی برای رشد آن در سال‌های آینده بود. حجم تجاری شش منطقه آزاد ترکیه یعنی مرسین، آنتالیا، آئیگیان، فرودگاه آتاتورک، ترابزون و منطقه آزاد چرم استانبول در سال به ترتیب ۱۴۰۰ میلیون دلار، ۱۷۶ میلیون دلار، ۷۰۴ میلیون دلار، ۴۳۸ میلیون دلار، ۱۴۹ میلیون دلار و ۹۳ میلیون دلار بود که مجموع آن نشانگر رشد ۵۱ درصدی نسبت به سال ۱۹۹۴ است. ۲۱ منطقه آزاد تجاری ترکیه در ۲۰۰۴ از کل صادرات ۶۳ میلیارد دلاری ترکیه توانسته‌اند بیش از ۲۲ میلیارد دلار را به خود اختصاص دهند. این میزان در ۲۰۰۸ به ۵۰ میلیارد دلار رسید و پیش‌بینی شده که در سال ۲۰۲۵ به ۵۰۰ میلیارد دلار در سال برسد. از میان این مناطق، شش منطقه آزاد ترکیه که در سه محدوده جغرافیایی متمایز با سایرین قرار دارند، توانسته‌اند تا ۹۵ درصد گردش مالی کل مناطق آزاد ترکیه را به خود اختصاص دهند. در این کشور هر کدام از مناطق آزاد استانبول، مرسین و دو منطقه آزاد در ازبیر به ترتیب ۶۴ درصد، ۱۶ درصد و ۱۵ درصد کل گردش مالی مناطق آزاد ترکیه را برعهده دارند (توزمن^۱، ۲۰۰۵).

در تایوان طی سال‌های ۲۰۰۳-۲۰۰۷ ارزش صادرات از مناطق آزاد هر سال حدود ۴ میلیارد دلار و ارزش تولیدات هر سال حدود ۳ میلیارد دلار افزایش یافته و در این دوره ۱۷۰ هزار شغل در مناطق آزاد بوجود آمده است (یانگ^۲، ۲۰۰۹ : ۲۷۵).

در کشور امارات متحده ۳۲ منطقه آزاد وجود دارد که ۲۶ منطقه از آن در امارت دبی قرار دارند. در گزارش ارائه شده از سوی مجله FDI از ۲۵ منطقه آزاد برتر خاورمیانه طی سال‌های ۱۴-۲۰۱۳، منطقه آزاد فرودگاهی دبی عنوان منطقه آزاد برتر

خاورمیانه را به خود اختصاص داده است. طبق این رتبه‌بندی منطقه آزاد جبل‌علی در جایگاه دوم و مرکز مالی بین‌المللی دبی در جایگاه سوم قرار دارد. این منطقه به منزلگاهی برای ۱۶۰۰ شرکت چندملیتی تبدیل شده و تقریباً ۱۳ هزار نفر نیز در آن به کار گمارده شده‌اند. در سال ۲۰۱۲ رشد سالانه تجارت در منطقه اخیر ۷۳ درصد گزارش شده و درآمدهای حاصل از فروش نیز حکایت از رشد ۲۶ درصدی در مقایسه با سال ۲۰۱۱ داشته است. منطقه آزاد جبل‌علی که در سال ۱۹۸۵ تاسیس شد با قرار گرفتن در جایگاه دوم در این رتبه‌بندی توانسته بیش از ۷ هزار شرکت را در خود جای دهد. این منطقه آزاد با کمک به بیش از ۲۰ درصد از تولید ناخالص داخلی دبی، حفظ بیش از ۱۳۵ هزار فرصت شغلی و جذب ۲۰ درصد از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در امارات متحده عربی، به عنوان بازیگر اصلی و کلیدی در اقتصاد محلی مطرح است. از دیگر دلایل موفقیت این منطقه می‌توان به موقعیت‌های جهانی حمل‌ونقل اشاره کرد که بیش از ۵۰ درصد از صادرات کلی دبی را پوشش می‌دهد (یوسفی، ۱۳۹۳: ۱۸).

سنگاپور در سال ۱۹۶۸، مالزی و کره جنوبی در ۱۹۷۰ و تایلند در ۱۹۷۷ نخستین منطقه آزاد خود را تاسیس نمودند و هم‌اکنون کشور مالزی واجد ۱۳ منطقه آزاد از انواع مختلف می‌باشد (روزنامه دنیای اقتصاد، ۱۳۹۱: ۳۱).

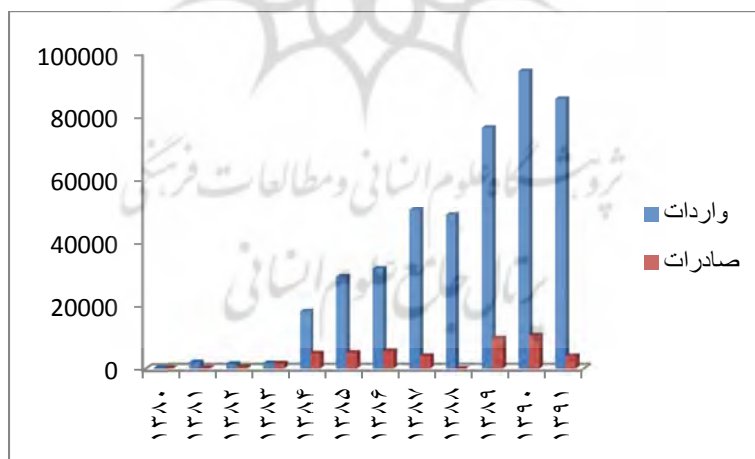
کشور هند اولین ایجادکننده مناطق آزاد در آسیاست که ۳۳۹ منطقه آزاد مصوب دارد اما تنها تعدادی از آنها فعال هستند. در سال ۲۰۰۲ این کشور در ۷ منطقه آزاد خود، ۵۰۷/۹ میلیون دلار صادرات داشته است. سهم این مناطق در کل صادرات هند و در صادرات کالاهای صنعتی به ترتیب در سال ۱۹۷۳، ۰/۰۷ درصد و ۰/۱۴ درصد بود و در سال ۲۰۰۱ به ۴/۳ درصد و ۵/۶ درصد رسید (التجایی، ۱۳۸۸: ۲۰۶).

در کشور ما در مجموع مناطق آزاد و ویژه اقتصادی از بدو تاسیس تا کنون حدود ۴۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خارجی صورت گرفته که سهم ۷ منطقه آزاد کشور ۲۰ میلیارد دلار بوده و در ۳۰ منطقه ویژه اقتصادی نیز ۲۰ میلیارد سرمایه خارجی جذب شده است. طی دوره ۸۸-۱۳۸۰ مجموع مناطق آزاد کشور کمتر از ۲ میلیارد دلار

جذب سرمایه خارجی داشته‌اند (کیوان، ۱۳۸۹: ۱۱).

ارزش واردات مناطق آزاد کشور در ۱۰ سال گذشته تقریباً همواره با شیب زیادی افزایشی بوده است ولی صادرات از مناطق آزاد در طی این سال‌ها رشد چندانی نداشته است که نشان‌دهنده آن است که مناطق آزاد کشور عملاً در هدف توسعه صادرات موفق نبوده‌اند. ارزش واردات کالا به مناطق آزاد تجاری صنعتی کشور در سال ۱۳۹۱ برابر ۸۵۴۵۵ میلیارد ریال یعنی حدود ۲۲ برابر بیش از ارزش صادرات صورت گرفته بوده است. رقم واردات به لحاظ ارزش در سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ به ترتیب ۴۰ برابر، ۳۲ برابر، ۲ برابر، ۱ برابر، ۳ برابر، ۵ برابر، ۵ برابر، ۱۰ برابر، ۸ برابر و ۹ برابر بیش از صادرات کالا از این مناطق بوده است (موسوی‌فرد به نقل از گمرک جمهوری اسلامی و حوزه مشاور رئیس جمهور در امور مناطق آزاد و ویژه اقتصادی، ۱۳۹۳). میزان صادرات کشور از مناطق آزاد طی ۱۰ سال منتهی به سال ۱۳۸۷، به جز سال‌های ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰ که میزان آن بیشتر از ۳ میلیون دلار بوده همواره کمتر از ۷۰۰ هزار دلار گزارش شده است (جامعه خبری تحلیلی الف، ۱۳۸۷).

شکل ۱. ارزش واردات و صادرات از مناطق آزاد کشور (میلیارد ریال)

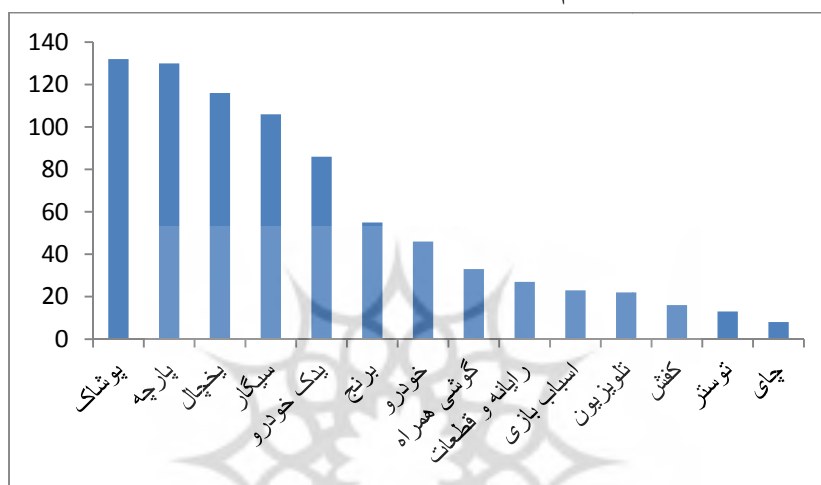

ماخذ: موسوی‌فرد به نقل از گمرک جمهوری اسلامی و حوزه مشاور رئیس جمهور

در امور مناطق آزاد و ویژه اقتصادی، ۱۳۹۳

غالب کالاهای وارد شده به مناطق آزاد را کالاهای مصرفی تشکیل می‌دهند که در نهایت به صورت رسمی یا قاچاق وارد کشور می‌شوند.

شکل ۲. عمده‌ترین اقلام وارداتی به مناطق آزاد مسافرتی کشور (میلیون دلار)

ماخذ: گمرک جمهوری اسلامی، ۱۳۹۰: ۱۴

یکی از شاخص‌های موفقیت مناطق آزاد درآمدزایی از راه ارائه خدمات تجاری و حمل نقل است که با صادرات مجدد و میزان حجم ترانزیت صورت گرفته از این مناطق قابل سنجش است. ارزش صادرات مجدد از مناطق آزاد در سال ۱۳۹۱ تنها ۴۸۰ میلیارد ریال، در سال ۱۳۹۰ حدود ۲۰۹۲ میلیارد ریال و در سال ۱۳۸۹ حدود ۶۱۵ میلیارد ریال بوده که در مقایسه با حجم واردات کشور رقم ناچیزی است. همچنین حجم ترانزیت بار از این مناطق در سال ۱۳۹۱ حدود ۵۰۰ هزار تن و طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ به ترتیب ۱۰۵۰، ۲۷۵۰، ۷۰۰۰، ۴۱۵۰، ۶۰۰، ۶۵۰؛ ۴۵۰؛ ۶۰۰؛ ۸۵۰ و ۸۰۰ هزار تن بوده است (همان).

آمار اشتغال در مناطق آزاد نیز کمتر از ۱۰۰ هزار شغل اعلام گردیده که ۴۷ هزار

شغل آن به قشم تعلق دارد. بیش از یک‌سوم از اشتغالات منطقه آزاد قشم در تجارت و خدمات (۱۵۸۰۰ شغل) و حدود نیمی از آن‌ها در عمران و ساختمان (۱۲۵۰۰ شغل) و صنعت و معدن (۱۰۴۶۰ شغل) و همچنین ۶۲۳۰ شغل در شیلات و کشاورزی و تنها ۱۷۷۱ شغل در بخش گردشگری و صنایع دستی بوجود آمده است (رنجبری، ۱۳۹۳). در منطقه آزاد اروند نیز تا سال ۱۳۹۲، حدود ۱۵۳۰ شغل ایجاد شده بود (موسوی، ۱۳۹۲) همچنین تا سال ۱۳۸۵ تنها ۵۱۶۱۹ شغل در کل مناطق آزاد کشور بوجود آمده بود که عمدتاً شغل‌های خدماتی بودند (تقی‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۲۸)

مناطق آزاد در توسعه فناوری‌های روز هم توفیق چندانی نداشته‌اند. اغلب صنایع فعال در این مناطق را شرکت‌های مونتاژ محصولات الکترونیکی، واحدهای نساجی و پوشاک، صنایع غذایی و مصالح ساختمانی تشکیل می‌دهند (همان: ۱۲۷) و این فعالیت‌ها نیز دیر زمانی است، که در ایران متداول شده و نمی‌توان از این کانال به امر انتقال تکنولوژی امید چندانی داشت. زیرا تجارب نشان داده که بیشترین سطح انتقال تکنولوژی واقعی فراهم می‌گردد، که فراگرد توسعه صنعتی مناطق پردازش، به‌طور مؤثری در اقتصاد کشور میزبان ادغام شده باشد، این امر میسر نخواهد بود مگر با تبادل تکنولوژیکی به‌وسیله ایجاد ارتباط با اقتصاد داخلی و از طریق استفاده از نهاده‌های تولیدی کشور میزبان.

اهداف پیش‌بینی شده در ماده یک قانون چگونگی اداره مناطق آزاد مانند رشد و توسعه اقتصادی، ایجاد اشتغال سالم و مولد، حضور فعال در بازارهای جهانی و منطقه‌ای و صادرات کالاهای صنعتی و تبدیلی، در هیچ‌کدام از مناطق آزاد کشور به معنای واقعی محقق نشده است و تا نقطه ایده‌آل فاصله بسیاری وجود دارد. امروز مناطق آزاد کشور تبدیل به بزرگترین فروشگاه‌های زنجیره‌ای عرضه محصولات و برندهای خارجی گردیده‌اند. مناطق آزاد با عملکرد صرفاً وارداتی خود که یکی از راه‌های اصلی کسب درآمد آنان می‌باشد محدوده‌های مذکور را به بازارهای هدف تولیدکنندگان خارجی مبدل ساخته‌اند. این در حالی است که یکی از اهداف اصلی ذکر

شده در ماده یک، تقویت تولید و صادرات در این مناطق بوده و واردات جایگاهی در آن ندارد. مناطق آزاد در سالیان گذشته با تسهیل قوانین واردات توانسته‌اند سهم بسزایی در ایجاد اشتغال و رونق اقتصادی سایر کشورها ایجاد نمایند.

نتیجه‌گیری

ایجاد مناطق آزاد به مفهوم عام کلمه به عنوان یک راهبرد موفق و آزموده شده برای نیل به یک یا چند مورد از اهداف جلب سرمایه‌خارجی، توسعه صادرات و ارزآوری، اشتغال‌زایی، رفع محرومیت مناطق، صنعتی‌شدن و جذب تکنولوژی و... مورد توجه قرار گرفته و بسیاری از کشورها چون چین، امارات متحده، برزیل، ترکیه، مالزی، سنگاپور و... با احداث آن‌ها به موفقیت‌های چشمگیری نائل گردیده‌اند. اما باید اذعان داشت که راهبرد اخیر که تقریباً در همه جا موفق بوده در کشور ما چنان که باید موفق عمل نکرده و مناطق آزاد به‌جای ایفای نقش به عنوان سکوی صادرات، به دروازه ورود کالاهایی عموماً مصرفی تبدیل شده‌اند که حجم عظیمی از آن‌ها به انحاء مختلف از جمله به- صورت تجارت چمدانی و کالای همراه مسافر، به طریق قاچاق به داخل کشور وارد می‌گردند. همچنین مناطق آزاد در سایر موارد از جمله جلب سرمایه‌گذاری خارجی و ورود فناوری نیز موفق عمل ننموده‌اند. صاحب‌نظران درخصوص عدم توفیق مناطق آزاد ایران دلایلی ذکر کرده‌اند که چند مورد از مهم‌ترین آن‌ها به قرار زیر می‌باشند:

۱. اصلی‌ترین دلیل عدم موفقیت رضایت‌بخش راهبرد اخیر در کشور ما، حاکمیت سلطه استکباری ایالات متحده بر نظام اقتصادی جهان است که در خصومت با نظام جمهوری اسلامی و آرمان‌های ملت ایران، با ترفندهای مختلف و فشارهای سیاسی، گستره‌ی روابط اقتصادی و تجاری با کشورهای مختلف را محدود نموده و شرکت‌های فراملیتی و چندملیتی را از همکاری و سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد ایران برحذر داشته است.

۲. مناطق آزاد در راستای سیاست‌های توسعه منطقه‌ای و توجه ویژه به مناطق

محروم، غالباً در محروم‌ترین نواحی جغرافیایی کشور جانمایی شده‌اند که از زیرساخت‌های لازم و مورد نیاز برای توسعه بهره‌مند نبوده‌اند.

۳. سیاست دولت در ایجاد زیرساخت‌ها، به صورت ایجاد زیرساخت‌ها از محل درآمدهای مناطق آزاد پس از افتتاح و شروع به کار آن‌ها بوده در حالی که فقر سرمایه محل این امر گردیده است. تجربه مناطق آزاد موفق جهان نشان می‌دهد که در این مناطق زیرساخت‌های لازم در بدو تأسیس فراهم شده و سپس مبادرت به ایجاد مناطق آزاد شده است.

۴. عدم وجود و تکمیل زیرساخت‌های مورد نیاز در مناطق آزاد و همچنین سهم ناچیز مناطق آزاد از بودجه عمومی کشور و عدم پوشش درآمدهای اختصاصی مناطق برای ایجاد زیرساخت‌های مورد نیاز، از موانع دیگر بوده‌اند. در حقیقت سرمایه‌گذار خصوصی برای انتخاب مکان سرمایه‌گذاری، ابتدا اقدام به بررسی زیرساخت‌های موجود آن منطقه می‌نماید و در صورت عدم وجود شرایط مناسب در آن مکان سرمایه‌گذاری نخواهد نمود.

۵. وجود ابهامات و کاستی‌ها در قوانین یکی دیگر از مشکلات مربوط به مناطق آزاد است. مناطق آزاد ایران تاکنون نتوانسته‌اند با ایجاد اطمینان در فضای سرمایه‌گذاری، زمینه مساعدی را برای سرمایه‌گذاران خارجی فراهم کنند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ابطحي، سيد علي (۱۳۹۲). نقش مناطق ویژه و آزاد در توسعه اقتصاد. روزنامه دنیای اقتصاد، شماره ۳۱۴۳.
- احيایی، لادن (۱۳۹۰). بررسی مناطق ویژه اقتصادی جهان. ماهنامه مناطق آزاد، شماره ۲۲۱.
- التجایی، ابراهیم (۱۳۸۸). مناطق آزاد تجاری صنعتی: ابزار راهبرد توسعه صادرات در مقایسه با سه کشور آسیایی. پژوهشنامه اقتصادی شماره ۳۳: ۲۲۲-۱۸۹.
- تقی‌زاده، خدیجه (۱۳۸۹). مجله اقتصادی، سال دهم شماره ۹ و ۱۰.
- روزنامه دنیای اقتصاد شماره ۲۶۲۰ (۱۳۹۱/۱/۳۱). هند اولین کشور دارنده منطقه آزاد در آسیا.
- رنجیری، سلیمان (۱۳۹۳). مصاحبه به عنوان رئیس اداره کار و رفاه اجتماعی سازمان منطقه آزاد قشم. مندرج در سایت خبرگزاری مهر بازیابی شده در تاریخ ۹۳/۹/۲۳ از سایت خبرگزاری.
- شادی‌طلب، ژاله (۱۳۷۰). نقش مناطق آزاد تجاری-صنعتی در توسعه. نامه علوم اجتماعی سال دوم شماره ۵.
- جامعه خبری تحلیلی الف (۱۳۸۷). وضعیت مناطق آزاد اقتصادی ایران و جهان. کد مطلب ۳۵۴۱۰.
- خسروی، توران (۱۳۷۴). نگرشی بر جایگاه و عملکرد مناطق آزاد جهان با نگاه ویژه به ایران. سازمان برنامه و بودجه.
- خلیلی، عبدالرسول (۱۳۹۳). اهداف راهبردی مناطق آزاد و حرکت به سوی آینده. بازیابی شده در تاریخ ۱۳۹۳/۹/۴ از سایت شورای عالی مناطق آزاد تجاری صنعتی و ویژه اقتصادی به نشانی:
<http://www.freezones.ir/Default.aspx?tabid=346&articleType=ArticleView&articleId=1083>
- کیوان، هانیا (۱۳۸۹). بررسی روند سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد. ماهنامه مناطق آزاد، شماره ۲۱۶.
- گمرک جمهوری اسلامی (۱۳۹۱). گزارش آماری عملکرد مناطق آزاد کشور طی سال ۱۳۹۱.

- محمدی الموتی، مسعود (۱۳۷۳). مطالعه‌ای درباره مناطق آزاد و اثرات اقتصادی و یازرگانی آن. انتشارات وزارت امور خارجه.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۵). مروری بر تجربه ایجاد مناطق آزاد تجاری صنعتی در چین. شماره پیاپی ۷۸۶۵.
- مقدسی، علیرضا (۱۳۸۹). مناطق آزاد، اصول، مفاهیم، کارکردها، راهکارها. بازیابی شده در تاریخ ۱۳۹۳/۹/۳ از: <http://www.mgtsolution.com/olib/224306264.aspx>
- موسوی، سید علی (۱۳۹۲). مصاحبه به عنوان معاون اقتصادی و سرمایه‌گذاری منطقه آزاد اروند. بازیابی شده در تاریخ ۱۳۹۳/۹/۲۴ از سایت منطقه آزاد اروند.
- موسوی‌فرد، سیدحسین (۱۳۹۳). مناطق آزاد، گذرگاه‌های صادراتی یا مکانی برای واردات کالاهای لوکس؟ بازیابی شده در تاریخ ۱۳۹۳/۹/۲۴ از: <http://ayaronline.ir/1393/04/66554.html>
- یوسفی، مریم (۱۳۹۳). جای خالی مناطق آزاد ایران در رتبه‌بندی خاورمیانه. ماهنامه مناطق آزاد، سال بیستم شماره ۲۲۹: ۱۹-۱۷.
- El Shimy, Nermine (2008). From free zones to special economic zones – The UAE case study.
- Guangwen, Meng (2003). The Theory of Free Economic Zones. Germany: The University of Heidelberg.
- The World Bank Group (2008). Special Economic Zones.
- Tuzmen, Kursad (2005). Serbest bolgerler, Serbest, Iesmeli. Dunya, April 22.
- Yang, Yi.Cih (2009). A Comparative Analysis of Free Trade Zone Policies in Taiwan and Korea based on A Port Hinterland Perspective. The Asian journal of shipping and logistics, Volume 25 Number 2 pp.273-303.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی